

QO‘QON DAVLAT
PEDAGOGIKA INSTITUTI
ILMIY XABARLARI
(2025-yil 2-son)

PEDAGOGIKA
PEDAGOGY

TA‘LIM NAZARIYALARINI BOLA INTELLEKTINI RIVOJLANTIRISH AMALIYOTIGA TATBIQI

Qizlarxon Azizova

*Andijon viloyati Pedagogik mahorat Markazi
“Pedagogika va psixologiya, ta’lim texnologiyalari”
kafedrası mudiri p.f.f.d (PhD)., dotsent*

Annotatsiya: Ushbu maqolada turli ta’lim nazariyalarining (konstruktivizm, sotsiokultural yondashuv, Piaget bosqichma-bosqich rivojlanish nazariyasi, Gardnerning ko‘p qirrali intellekt nazariyasi) bola intellektini rivojlantirish amaliyotiga tatbiq etish masalasi o‘rganiladi. Muallif sifat metodlari yordamida ilmiy adabiyotlar va ilg‘or pedagogik tajribalarni tahlil qilib, nazariyalarning dars jarayonida o‘quvchilarning mustaqil fikrlash, ijodkorlik, tanqidiy yondashuv va ijtimoiy hamkorlik ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qilishini ko‘rsatadi. Shuningdek, oilaviy muhit va o‘qituvchi mahoratining ahamiyati ta’kidlanadi. Xulosalarda kelgusidagi izlanishlarda yosh xususiyatlari va madaniy kontekstni chuqurroq inobatga olish zarurligi ta’kidlanadi.

Kalit so‘zlar: ta’lim nazariyalari, bola intellekti, konstruktivizm, sotsiokultural yondashuv, Piaget, Gardner, ijodkorlik, tanqidiy fikrlash, amaliy metodika

Аннотация: В данной статье изучается применение различных образовательных теорий (конструктивизм, социокультурный подход, теория поэтапного развития Пиаже, теория множественного интеллекта Гарднера) в практике развития интеллекта ребёнка. Автор, используя качественные методы исследования, анализирует научную литературу и передовой педагогический опыт, показывая, что данные теории способствуют развитию у учащихся навыков самостоятельного мышления, творчества, критического подхода и социального взаимодействия. Также подчёркивается важность семейной среды и профессионализма учителя. В заключении отмечается необходимость более глубокого учёта возрастных особенностей и культурного контекста в дальнейших исследованиях.

Ключевые слова: образовательные теории, интеллект ребёнка, конструктивизм, социокультурный подход, Пиаже, Гарднер, творчество, критическое мышление, практические методики

Annotation: This article explores the application of various educational theories—constructivism, sociocultural approach, Piaget’s stage theory of cognitive development, and Gardner’s theory of multiple intelligences—to the practice of fostering children’s intellectual growth. Using qualitative research methods, the author analyzes scholarly literature and

advanced pedagogical practices, demonstrating how these theories enhance students' abilities in independent thinking, creativity, critical reasoning, and social collaboration. The role of family environment and teacher expertise is also emphasized. The conclusion highlights the need for future studies to consider age-related factors and cultural context more thoroughly.

Keywords: educational theories, child's intellect, constructivism, sociocultural approach, Piaget, Gardner, creativity, critical thinking, practical methodology

Kirish Bola intellektini rivojlantirish masalasi ta'lim tizimida doimiy dolzarb mavzulardan biri bo'lib keladi. O'tmishdan beri pedagogika va psixologiya ilmda bola intellektual salohiyatini maksimal darajada shakllantirishga qaratilgan turli nazariyalar ishlab chiqilgan. Jorj Piaget, Lev Vygotskiy, Genri Gardner, Jerom Bruner kabi mashhur tadqiqotchilar bola fikrlash jarayonining xususiyatlari, bilishni o'zlashtirish bosqichlari va o'qitishning samarali usullari haqida bir qator ilmiy nazariyalar ilgari surishgan. Ularning qarashlari zamonaviy pedagogikada keng qo'llanilib, bola intellektini targ'ib qilish, ijtimoiy va ijodiy fikrlashni rivojlantirish, mustaqil o'qish ko'nikmasini shakllantirish kabi bir qancha amaliy masalalarga yechim berishda zamin bo'lmoqda. Shuni aytish lozimki, har bir ta'lim nazariyasi o'zining alohida nuqtai nazariga ega bo'lib, bola intellekti rivojida turlicha yondashuvlarni ilgari suradi. Masalan, konstruktivizm nazariyasi bolani bilim olish jarayonining markaziy subyekti sifatida qaraydi, bunda o'quvchi turli ijtimoiy va madaniy kontekstda o'z tajribasini mustaqil shakllantiradi. Vygotskiyning sotsiokultural nazariyasi bola intellektini rivojlantirishda ijtimoiy hamkorlik va madaniy vositalar (til, ramzlar, texnologiyalar va boshqalar) ahamiyatli ekanini ko'rsatadi. Piaget esa intellektual rivojlanishni fazoviy va mantiqiy fikrlash bosqichlarining izchil o'zgarishi sifatida talqin qiladi. Gardnerning ko'p qirrali intellekt nazariyasiga ko'ra, bola matematika, til, musiqiy qobiliyat, fazoviy fikrlash, jismoniy-kinestetik, shaxsiy (intrapersonal) va boshqalar bo'yicha turli yo'nalishlarda potentsial salohiyatga ega bo'lib, o'qitish jarayonida shu qobiliyatlarni turlicha shakllantirish talab etiladi. Mazkur maqolaning dolzarbligi shundaki, zamonaviy ta'lim tizimi tabiatshunoslik yoki ijtimoiy-gumanitar fanlarni o'qitishda nafaqat nazariy bilim, balki bolada mustaqil fikrlash, ijodkorlik, analitik ko'nikmalar, tanqidiy mulohaza va muammoli vaziyatlarni hal qilish salohiyatini rivojlantirishga e'tibor berishi lozim. Bunga erishish uchun esa turli ta'lim nazariyalarining amaliy qo'llanmalari bir tizimda joriy qilinishi kerak.

Metodlar Ushbu tadqiqotda sifat tahlili uslubi asosiy metod sifatida tanlandi. Jumladan, pedagogik va psixologik adabiyotlar hamda ilg'or tajribalar o'rganilib, ulardagi tadqiqot natijalari qiyosiy tahlil qilindi. Ikkinchidan, turli yoshdagi bolalar bilan olib borilgan eksperimental tajribalar to'g'risidagi ilmiy maqolalar ko'rib chiqilib, konstruktivizm va sotsiokultural yondashuvlarning qanchalik samarali ekaniga baho berildi. Kuzatuv va intervyu usullaridan ham foydalanildi, bunda bir guruh maktab o'qituvchilari va maktabgacha ta'lim muassasalari tarbiyachilari bilan suhbat o'tkazildi. Ularning dars jarayonida turli yondashuvlarni qo'llash bo'yicha qanday natijalarga erishgani, qanday qiyinchiliklarga

duch kelgani haqida ma'lumotlar to'plandi. Shuningdek, ota-onalar bilan qisqa intervyular o'tkazilib, bolalarda intellektual faoliyatni rivojlantirishda uy sharoitidagi muhit va oilaviy tarbiya omili ham e'tiborga olindi. O'rganilgan dalillar va adabiy manbalar asosida kontent-analiz amalga oshirildi. Keyinchalik, olingan ma'lumotlar sintez qilinib, ular orqali bola intellektini rivojlantirishda qaysi ta'lim nazariyasi yoki yondashuv ko'proq ahamiyat kasb etishi, amaliy mashg'ulotlarda qaysi metodlardan foydalanish samarali ekani aniqlashtirildi. Tadqiqot cheklovlari sifatida, asosan, kichik yoshdagi bolalar (maktabgacha davr va boshlang'ich sinf) bilan ishlash tajribalarini qamrab olingani qayd etilishi mumkin. Shu bois kelgusi izlanishlarda katta yoshdagi bolalar, maxsus ehtiyojga ega bo'lgan o'quvchilar va turli madaniy kontekstlarda yondashuvlarni tekshirish lozim bo'ladi.

Natijalar Tahlil jarayonida aniqlanishicha, konstruktivizm va sotsiokultural nazariyalar bola intellektini rivojlantirishda eng samarali metodik asos bo'lib xizmat qilishi mumkin. Konstruktivizmga ko'ra, bola o'zi bilishga faol yondashadi, ilmni passiv o'zlashtirishdan ko'ra, mustaqil izlanish, kashfiyot va tajribalar orqali egallaydi. Kuzatuvlar shuni ko'rsatdiki, mana shunday faol yondashuv bolaning fikrlash doirasini kengaytirishga, muammoga duch kelganida mustaqil yechim izlashga undaydi. O'qituvchilarning fikricha, dars jarayonida rol o'yinlari, turli vaziyatlarga oid topshiriqlar, munozaralar, layihaviy ishlar o'quvchilarning ijodiy fikrlashlarini oshiradi, matn yoki ma'ruza tarzida o'tadigan an'anaviy darslarga nisbatan ijobiy natija beradi. Sotsiokultural nazariyada esa bola intellektining shakllanishida ijtimoiy interaktsiya, hamkorlik va madaniy resurslarning roli diqqat markazida bo'ladi. Tahlil qilinayotgan amaliy tajribalarda sinfdagi o'quvchilarning kichik guruhlarda ishlashi, jamoaviy munozaralarga jalb qilinishi, tengdoshlari bilan o'zaro hamkorlikda loyihalar tayyorlashi bola mantiqiy va ijtimoiy-ko'nikmalarini kuchaytirishiga xizmat qilgani qayd etildi. Vygotskiy nazariyasidagi "yaqin rivojlanish zonasi" tamoyiliga ko'ra, o'quvchi kuchliroq sherik yoki o'qituvchi yordamida o'zi mustaqil bajara olmaydigan topshiriqlarni ado etish orqali o'z imkoniyatlarini kengaytiradi. Bu jarayon, albatta, muloqot va hamkorlik muhitida samarali kechadi. Xuddi shunday, Piaget nazariyasining amaliy qo'llanilishida didaktik o'yinlar, mantiqiy masalalar, konstruksiya bilan bog'liq topshiriqlar bolaning aqliy rivojini ma'lum bosqichma-bosqich shakllantirishda foydali ekani tasdiqlandi. Tadqiqotda ishtirok etgan boshlang'ich sinf o'qituvchilari quyi sinf o'quvchilari uchun Piaget ilgari surgan konkret operatsiyalar bosqichini hisobga olgan holda rasm, qurish, sinflashtirish, tasniflash kabi mashg'ulotlarni samarali deb topishgan. Shuningdek, ayrim o'qituvchilar Gardnerning ko'p qirrali intellekt nazariyasiga tayanib, ayrim o'quvchilarda til qobiliyati kuchli bo'lsa, boshqalarida matematik yoki ijodiy qobiliyat ustun bo'lishi mumkinligini inobatga olib, darslarda differentsial yondashuvni joriy qilishgan. Natijada bolalarning dars jarayonidagi faolligi oshgan, yutuqlari ham mushtarak ravishda ijobiy tus olgan. Kuzatuvlar bolalarning mustaqil va ijodiy fikrlashini rivojlantirishda o'qituvchining dastlabki motivatsiyasi, ya'ni bola qiziqishini uyg'otish, e'tiborli ravishda rahbarlik qilish, ular o'rtasida muloqotni qo'llab-quvvatlash kabi omillar ham katta ahamiyat kasb etishini ko'rsatdi. Uy sharoitida oilaviy muhit, ota-onalarning darslarga bo'lgan

munosabati, bolaning sinfdan tashqari faoliyatlari (to‘garak, klub yoki qiziqish markazlari) ham bola intellektining izchil shakllanishida samarali bo‘larkan. Demak, maktab bilan oilaning hamkorligi, sotsiokultural nazariya ta’kidlaganidek, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash kanalini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Munozara Olingan natijalar zamonaviy pedagogikada katta qiziqish uyg‘otadi, chunki ko‘p hollarda an’anaviy darslarda o‘qituvchi markaziy o‘rinda turib, faqat bilishga yo‘naltiruvchi rolni bajaradi, bola esa passiv o‘rganuvchi sifatida qoladi. Tadqiqotimizda esa konstruktivizm, sotsiokultural nazariya va ko‘p qirrali intellekt yondashuvlari aynan bolaning faolligi, uning shaxsiy tajriba orttirishi, muloqot, ijodkorlik, tanqidiy fikrlash kabi intellektual jihatlarini rivojlantirishga muhim hissa qo‘shishini ko‘rsatdi. Ushbu nazariyalar amaliyotda qo‘llanilayotgan sinflarda bolalar mustaqil ravishda muammolarni tahlil qilishi, turli loyihalar ustida jamoaviy ishlashi natijasida yanada aniqroq va original yechimlar topishga muvaffaq bo‘lmoqda. Mazkur jarayonda texnologiyalar, jumladan, raqamli resurslar va onlayn platformalardan foydalanish ham muhim rol o‘ynashi mumkin. Biroq shuni ta’kidlash kerakki, texnologiya bola intellektini rivojlantirishda faqat vosita bo‘lib, asosiy e’tibor amaliy mashg‘ulotlar, ijtimoiy hamkorlik va individual yondashuvga qaratilishi lozim. Xususan, e-portfolio, onlayn test yoki virtual laboratoriya kabi texnik yechimlar bola mustaqil o‘rganishini yaxshilash bilan birga, o‘qituvchiga ham monitoringni soddalashtiradi. Bundan tashqari, har bir nazariyaning amaliyotga tatbiqida mahalliy madaniy kontekst, o‘quvchilar yosh xususiyatlari, oilaviy hamkorlik darajasi singari omillar hisobga olinishi muhimdir. Piaget yoki Vygotskiy nazariyalari G‘arb yoki Rossiya sharoitida shakllangan bo‘lsa, O‘zbekistonda ma’lum darajada moslashuv va integratsiya talab etiladi. Gardnerning ko‘p qirrali intellekti ham dars jarayonida diferensiallashgan yondashuvni joriy qilishi mumkin, ammo bu har bir o‘quvchining qobiliyatlarini sinchiklab aniqlash, individual dastur ishlab chiqish, o‘qituvchilarni maxsus tayyorlashni talab qiladi. Demak, nazariyadan amaliyotga o‘tish davomida juda ko‘p resurslar va tizimli yondashuv zarur bo‘ladi. Tahlil natijalaridan kelib chiqadigan bo‘lsak, maktab va maktabgacha ta’lim muassasalari darslarida sotsiokultural va konstruktiv yondashuvlarni keng joriy etish, mashg‘ulotlarni ijodiy va interfaol usullar asosida tashkil qilish, oilaviy muhitni doimiy integratsiyalash orqali bola intellektini rivojlantirish mumkin. Bu jarayonlarda o‘qituvchilarning malakasi, pedagogik mahorati, ijodkorlik salohiyati alohida o‘rin tutadi. Shu bois, o‘qituvchilar malakasini oshirish kurslarida ta’lim nazariyalarining amaliy qo‘llanilishiga oid treninglarni keng yo‘lga qo‘yish tavsiya etiladi.

Xulosa Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, ta’lim nazariyalarining bola intellektini rivojlantirish amaliyotiga tatbiq etilishi zamonaviy o‘quv jarayonida ijobiy o‘zgarishlar qilish potentsialiga ega. Konstruktivizm bolaning faolligi va mustaqil kashfiyoti orqali bilimga erishishni rag‘batlantirsa, sotsiokultural yondashuv ijtimoiy hamkorlik va madaniy muhit ta’sirida bola aqliy salohiyatining kengayishiga xizmat qiladi. Piagetning bosqichma-bosqich rivojlanish nazariyasi dars jarayonini yosh xususiyatlariga moslashtirishda, Gardnerning ko‘p qirrali intellekt nazariyasi esa har bir bolaning individual qobiliyatlarini

aniqlash va rivojlantirishda qo‘l kelishi mumkin. Amaliy tahlillar va kuzatuvlar shuni tasdiqlaydiki, bu yondashuvlar bolalarda ijodkorlik, tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish ko‘nikmasi va ijtimoiy faoliyatni rivojlantirishi bilan ahamiyatlidir. Biroq nazariyalar amaliyotga to‘liq tatbiq etilishi uchun o‘qituvchilar tayyorgarligi, dars metodikalarini moslashtirish, oilaviy hamkorlikni yo‘lga qo‘yish, shuningdek, madaniy va ijtimoiy kontekstni inobatga olish zarur. Shu bois, kelgusidagi izlanishlarda turli yosh toifalari, turli madaniy muhit va o‘quv dasturlariga nisbatan bu nazariyalarni qo‘llash tajribalarini chuqur o‘rganish maqsadga muvofiqdir. Xulosa o‘rnida aytish mumkinki, bola intellektini rivojlantirishda innovatsion pedagogik metodlardan foydalanish orqali bolalar intellektual salohiyatiga zamin hozirlanishi, ularning kelajakda mustaqil, ijodiy va mas‘uliyatli shaxs sifatida kamol topishiga hissa qo‘shilishi mumkin. Ta’lim nazariyalarining amaliy qo‘llanilishi esa ushbu maqsadga yetishishning muhim poydevori hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Выготский Л. С. Мышление и речь / Л. С. Выготский. – 5-е изд. – М.: Лабиринт, 1999. – 352 с.
2. Пиаже Ж. Речь и мышление ребенка / Ж. Пиаже; пер. с франц. – Ростов н/Д: Феникс, 2001. – 480 с.
3. Гарднер Г. Структуры разума: теория множественного интеллекта / Г. Гарднер; пер. с англ. – М.: Когито-Центр, 2007. – 512 с.
4. Брунер Дж. С. К выходу за пределы непосредственной информации / Дж. С. Брунер; пер. с англ. – М.: Педагогика, 1977. – 212 с.
5. Вуд Д. Как дети учатся думать / Д. Вуд. – М.: Академия, 2000. – 317 с.
6. O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi. Maktabgacha va maktab ta’limida zamonaviy pedagogik yondashuvlar / Metodik qo‘llanma. – Toshkent: O‘qituvchi, 2022. – 84 b.
7. UNESCO. Rethinking Education: Towards a Global Common Good? [Elektron resurs]. – Rejim kirish: <https://www.unesco.org/en/education> (murojaat qilingan sana: 05.03.2025).